

“Involta” Ilmiy Jurnali

Vebsayt: <https://involta.uz/>

BUXORO XALQ SOVET RESPUBLIKASIDAGI IJTIMOIY VA HARBIY MASALALARING GAZETALARDA YORITILISHI

Raximov Sanjar Abdulloyevich

Samarqand Davlat Universiteti Tarix fakulteti II-kurs magistranti

Annotatsiya: Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tarixini xolisona va qiyosiy tahlil asosida o‘rganishda “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalarining manba sifatidagi ahamiyati haqida xulosalar berilgan. Matbuot organlaridagi Buxoro Xalq Sovet Respublikasi ijtimoiy va harbiy masalalarga oid ma’lumotlar o’rganilgan. Muallif tomonidan “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalarida BXSRdagi maishiy turmush muammolari, xalq salomatligi va xotin-qizlar masalalari, harbiy sohaga doir ma’lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: “Firqa qurultoyi”, “Buxoro ishtirokiyun firqasi qurultoyi”, “Turkmanlar qurultoyi”, “Qirg‘iz qurultoyi”, “Umumiy dehqonlar qurultoyi”, “Kasabalar qurultoyi”, “Buxoro axbori”, “Ozod Buxoro”, “Vaqt ishlari haqidagi loyiha”,

Kirish. O’zbekiston milliy davlatchiligi taraqqiyotida 1920-1924 yillarda mavjud bo‘lgan Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) muhim tarixiy bosqich ekanligi

ayni haqiqatdir. Biroq BXSR tarixini o‘rganishda davriy matbuotning manba bo‘la olishi mavzusi tadqiqotchilar nazaridan chetda qolib kelayotir. Yuqoridagi fikrdan kelib chiqib ta’kidlash joizki, “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalarining BXSR tarixini o‘rganishdagi o‘rni va roliga alohida tadqiqot bag‘ishlash har jihatdan o‘zini oqlaydi.

“Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalarida BXSRdagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarning turli sohalari hisoblangan hukumat boshqaruv tizimi, aholi soni, ijtimoiy tarkibi, xalq salomatligi, xotin-qizlar muammosi, harbiy-ma’muriy islohotlar, paxtachilik, qorako‘lchilik, ipakchilik, milliy hunarmandchilik, soliq va bank tizimlari, pul muomalasi, narx-navo, maktab va maorif tizimi, madaniy oqartuv muassasalari faoliyati, tashqi aloqalar va hokazolar haqida muhim ma’lumotlar mavjud.

I. BOB. Buxorodagi iqtisodiy-siyosiy vaziyat va matbuotning ahvoli.

II. BOB. “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalari tarixiy manba sifatida

III. BOB. Iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni o‘rganishda “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalarining ahamiyati.

Adabiyotlar tahlili va manbalar

BXSRning ma’muriy-hududiy bo‘linish masalasi davriy matbuotning ham diqqat e’tiborida bo‘lgan, gazetalardagi bir qator maqolalarda BXSR viloyatlari, ularning aholisi bilan bog‘liq ayrim ma’lumotlar keltiriladi. Jumladan, “Buxoro axbori”ning 1921 yil 7 yanvardagi sonida BXSR Markaziy Ijroiya qo‘mitasining 88-raqamlı buyrug‘i bosilgan. Unda respublika hududida tashkil qilingan 10 ta viloyat hamda ularga kiritilgan tumanlar sanab o‘tiladi. “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalaridagi ayrim ma’lumot va xabarlarda har bir viloyatda istiqomat qilayotgan aholining soni turlicha raqamlar asosida ko‘rsatilgan. Gazeta materiallarida keltirilishicha, BXSRda 1920-1924 yillarda istiqomat qilgan aholini ro‘yxatga olish, bu boradagi aniq statistik ma’lumotlarga ega bo‘lishga bir necha bor urinib ko‘rilgan.

Hukumat siyosatining muhim yo‘nalishi bo‘lgan aholi maishiy turmushini yaxshilash bilan bog‘liq shahar va qishloqlarni obodonlashtirish, botqoqliklarni quritish va qamishzorlarni yo‘qotish, istirohat bog‘lari ochish kabi masalalar ham gazetalarda keng yoritilgan. Hukumat Buxoro ko‘chalariga tosh yotqizish, transport yo‘llarini tartibga keltirish haqida ham bir qator tadbirlar belgiladi. Matbuot materiallarining ma’lumoticha, respublika poytaxti Eski Buxoro shahri ko‘chalari tor, kechkurunlari ba’zi ko‘chalarning qorong‘iligi va ko‘lmak suvi tufayli hatto, yayov yurish kiyinligi qayd qilinadi. Masalan, “Dohiliy (ichki ishlar) nazoratidan oling‘on ma’lumotlarga ko‘ra, Buxoro ko‘chalarida tez yurig‘on avtomobil va foytunlar orqasidan ot-foytnun yoki avtomobil ostig‘a qolib o‘luvchilar, oyoqsiz, qo‘lsiz qoluvchilar juda ko‘pdur...”, - deb yoziladi gazeta maqolalaridan birida.

Gazetalarda yangi hukumatning Buxoro aholisini maishiy turmushini yaxshilashga qaratilgan tadbirlari haqidagi ma’lumotlar ham mavjud. “Buxoro axbori”ning yozishicha, 1922 yil Buxoroda maktab o‘quvchilari uchun yozgi ta’til davrida dam olishga mo‘ljallangan “Bolalar bog‘i” tashkil etilgan.

Maishiy turmushning zaruriy tarmog‘i bo‘lgan pochta va telegraf bilan bog‘liq o‘zgarishlar gazeta maqola hamda xabarlarida uchraydi. 1922 yilda pochta-telegraf mакtabini 20 kishi bitirdi, - deb yoziladi gazetada.

Shahar ko‘chalarini yoritish, aholini elektr chiroqlari bilan ta’minalash uchun BXSR hukumati chora-tadbirlar belgilagan. “Buxoro axbori”da keltirilishicha, 1923 yil kuzidan Buxoro shahridagi Registon maydonida ilk bor elektr stansiyasi o‘rnatilgan. Xabarlarda elektr chiroqlari bilan shaharni yoritish 1923 yilning 15 oktabridan boshlanadi deb qayd qilinsada, aslida buxoroliklar xonadonida o‘sha yilning 12 dekabridan elektr chiroqlari yondi. Buxoro shahridan keyin 2-elektr stansiyasi Chorjo‘y shahrida o‘rnatilib, avvalo, harbiy xizmatchilar joylashgan kazarmalar elektr toki bilan ta’minalanligi gazetalar orqali xabar qilinadi.

Gazetalarda qayd qilinishicha, “Xalq salomatligini saqlash markaziy idorasi’ to‘g’risida maxsus nizomnomma imzolanib, unda respublika hududida yuqumli

kasalliklarga qarshi kurash markazlarini ochish, xorijdan dori-darmonlar keltirish, dorixonalar qurish va faoliyatini yo‘lga qo‘yish, bolalar va harbiylar salomatligi markazlarini ochish, xorijdan tibbiy mutaxassislarini jalg qilish kabi masalalar ko’rsatilgan. Mazkur hujjat ijrosi asosida 1922-1923 yillarda Germaniyadan BXSRga katta miqdorda dori-darmonlar, tibbiy asbob-uskunalar keltirildi. Bezagak kasalligining boshlanganligi oqibatida 40 000 so’m (oltin aqcha hisobi bilan)dan oshiqroq mablag‘ga xorijdan dori-darmon olinganligi “Buxoro axbori”da alohida qayd qilinadi.

“Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalarida BXSRdagi harbiy holat va harbiylarning turmush tarzi bilan bog‘liq muammolar ham yoritilgan. “Buxoro axbori”da yozilishicha: “Millatning saodati uchun ikki narsa, birinchisi, ilmiy-maorif, ikkinchisi, yaxshi va intizomli askar tashkil qilmoq zarur”.

Uchratilgan manbalarda Buxoro amirligi tuzumini ag‘darish vazifasini asosan qizil askarlar yordamida bajarilganligiga alohida urg‘u berilib, bundan keyin milliy-demokratik mustaqil davlatni barpo qilish tamal toshlaridan biri-mahalliy xalq vakillaridan iborat qo‘shin tuzish zarurligi qayd qilinadi. Davlat va siyosiy arboblardan Fayzulla Xo‘jayev, Abdulqodir Muhiddinov, Qori Yo‘ldosh Po‘latov, Maxmud Sayd Ahroriy, Abdulhamid Oripov, Abbas Aliyev kabilarning matbuotda aynan shu muammoga bag‘ishlangan salmoqli maqolalari chop etilgan. Jumladan, A.Muhiddinovning “El askari qizil askar”, A. Aliyevning “5 fevral armiyaga safarbarlik kuni”, S.Ahroriyning “Harbiy ishlarimiz ham almashsun”, F.Xo‘jayevning “Dushmanlarimiz bilsunlar” Q. I. Po‘latovning “Mustaqil mamlakat qanday bo‘lur?” kabi maqolalari milliy hukumatning bo‘lajak armiyasi qanday bo‘lishi kerakligi, uni yaratish asoslari, muammolari bilan bog‘liq keng qamrovli masalalarni o‘z ichiga oladi. Q. Y. Po‘latov: “Mamlakat mudofasi uchun aqcha, ozuqa va molni ayamaslik kerak”, - deb yozsa, S. Ahroriy: “Endigi vazifa rasmiy hujjatlar yuritishdagi, komanda berishdagi ruscha muomala o‘rniga o‘zbakcha muloqotni joriy qilishdur”, - deb yozgandi. A. Muhiddinov o‘z maqolasi

mazmuniga qizil armiya qismlari Buxoro xududida turar ekan, respublika mustaqilligi faqat so‘zdan iborat bo‘lib qoladi kabi fikrlarni singdirgan.

BXSR harbiy ishlar xalq nozirligi (nozir - Fayzulla Xo‘jayev) 1921 yil 1 fevralda quyidagi harbiy qismlar va boshqarmalarni tashkil qilish to‘g’risida qaror chiqardi: nozirlik sho‘basi; komendant, musiqa, xo‘jalik va ishchi rotalari; Buxoro, Chorjo‘y, Karmana, Qarshi, Shahrisabz, Hisor, Sherobod viloyatlari harbiy nozirliklari; komandirlar tayyorlaydigan 1-Buxoro harbiy maktabi kabi ma’lumotlar keltiriladi arxiv hujjatlarining birida. “Buxoro axbori” gazetasida yozilishicha esa, 1921 yildan boshlab, 5 fevral sanasi BXSR armiyasiga umumiylashtirish uchun safarbarlik kuni sifatida nishonlangan.

Matbuot nashrlari respublikaning oxirgi yillarida (1923-1924 yillar) askarlar ta’minoti biroz o‘sganligi, ular savodxonligi va harbiy tajribasi ortganligi, harbiylar uchun qurilgan yashash binolari bunyod etilganligi to‘g’risida bir qadar ijobiy ma’lumotlarni keltiradi. Biroq milliy hukumat rejalashtirganidek, mahalliy xalqlar vakillaridan muntazam armiya tuzish, uni zamonaviy harbiy aslahalar bilan qurollantirish, mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlash, mahalliy harbiy tribunali shakllantirish vazifalari bajarilmagan.

Xotin-qizlarni ma’rifatli qilish masalasidagi maqolalar mazmunidan xukumatning maqsad va vazifalari aniq bo‘ladi. Ya’ni, ayollarni ma’rifatli kilishdan maqsad, ular uchun o‘qish va harf tanitish uchungina darkor bo‘lmay, ayni paytda ma’rifatli onalar vositasi bilan aqliy va jismoniy barkamol farzandlarni tarbiyalash, oila ma’naviyati va asosini mustahkamlash, adolat, tenglik, istiqlol, ozodlik kabi ne’matlarning mohiyatini tushunish omillariga ham xizmat qiladi deb qaralgan.

Xotin-qizlar uchun maktab va maorif ishlari borasida hukumatning amalga oshirib borayotgan har bir tadbirlari gazeta xabarlari orqali xalqqa ma’lum qilib borilgan.

Jumladan, maorif nazorati tomonidan Eski Buxoroda xotin-qizlardan muallimlar tayyorlash uchun 6 oylik ta’lim-tarbiya kurslari ochilganligi, 25 iyunda

(1922 yil) BXSR tarixida birinchi savodsiz xotin-qizlar maktabi (Buxoro shahrida) tashkil etilganligi bayon qilinadi.

Bir qator manbalarda BXSR hukumatining xotin-qizlarni o‘qish va o‘qitish faoliyatidagi kamchiliklar, foydalanilmagan imkoniyatlar, to‘sıqlar va qarama-qarshiliklar tanqid ostiga olinadi. 1924 yilda 60 dan ortiq maktablarning atigi 2 tasigina qizlar maktabi ekanligi, mazkur maktablarda rejadagi 50-100 o‘quvchi o‘rniga 15-20 nafargina qizlar tahsil ko‘rayotganligi aytildi. “Karkida xotin-qizlar maktabi” nomli maqolada qayd qilinishicha, mazkur shaharda xotin-qizlar maktabi ochilib, 20 nafar talaba o‘qiyotganligi, maorif nazoratidan turli o‘quv asboblari va muallimalar yuborish so‘ralganda, Buxorodan: “20 kishiga asbob, muallimalar yubora olmaymiz, tayyor bo‘lguncha talabalarni markazga yuboring”, - deb javob berilgan. “O‘z shahrimizda o‘qitmoq qiyin kechayotgan bir davrda, buni kanday tushunmoq kerak”, - deydi maqola muallifi “Turkman qizi”. Bu ma’lumotlar orqali chekka shaharlarda ochilgan xotin-qizlar maktabining o‘quv-moddiy bazasini tashkil qilish, maorif nozirligi tomonidan nazorat qilish ishlari qilib olib borilganligidan voqif bo‘linadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalari Respublika to’rt yarim yillik davridagi holati xo’jalik tarmoqlari rivojidagi o‘zgarishlar, murakkablik va ziddiyatlar hamda ayrim sohalardagi inqirozli jihatlarini xronologii ketma-ketlikda o‘rganib, tegishli xulosalar chiqarishda asosiy manbadir.

“Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalari BXSRning 1920-1924 yillarda ma’muriy-hududiy bo‘linishidagi o‘zgarishlar, xukumat boshqaruvi tizimi, ularning faoliyati, milliy masala, aholining milliy tarkibi, siyosiy tashkilotlar tuzilishi va tarixi kabilar haqida tushuncha va tasavvurlarga ega bo‘lish imkonini beradi.

BXSR xukumati o‘zi uchun murakkab va og’ir bo‘lgan ichki va tashqi vaziyatga qaramay, o‘sha davrning zamонавиy kommunikatsiya va informatsiya tizimlari yangiliklarini tatbiq qilish vazifasiga kirishgan. Biroq aholining keng qatlamlari

orasiga, ayniqsa, chekka viloyat va kentlarda, qishloqlarda yashovchi kishilar turmushiga pochta-telegraf, radio va elektr tarmoqlari kabi kundalik hayotga kirib kelgan yangiliklar mutlaqqa joriy qilinmaganligini Buxoro matbuoti orqali bilish mumkin. XX ayniqsa dastlabki o‘n yilliklari davrida Buxoroda tibbiyot, tibbiy xizmat ko‘rsatish past darajada bo‘lib, surunkali yuqumli kasalliklardan aholi aziyat chekardi va sanitariya-gigiyena qoidalariga amal qilinmasdi. BXSRda tibbiyot va xalq salomatligi muammolarini atroflicha yoritib boruvchi “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алиев И. Аграрные преобразование в Народных Советских Республиках Хорезма и Бухары (1920-1924 г) Т: Узбекистан 1970.
2. Amir Said Olimxon. Buxoro xalqining hasrati tarixi. T. Fan 1991 yil.
3. Alimova D. O’zbekiston tarixi (1917-1991)10-sinf o’quvchilari uchun darslik. T. Sharq 2004.
4. Amonov U. “Buxoroyi Sharif” ro’znomasi. 2007 yil
5. Radjapov Q. Buxoro xalq Respublikasi: Monarxiyadan demokratiya dastlabki qadamlari. (1920-1924) T. Sharq 1999
6. Hayitov Sh. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: Iqtisodiyot ijtimoiy siyosat, ma’daniy hayot. Buxoro 2005.
7. “Buxoro axbori” va “Ozod Buxoro” gazetalari (1920-1924 yil)